

Robert Albritton
Marxova teorija vrijednosti
i subjektivnost

s engleskog prevela Nataša Ciganović

e-mail: mad.world.com@gmail.com

Marxova teorija vrijednosti i subjektivnost

Robert Albritton

s engleskog prevela Nataša Ciganović

Prijevod

Jedan od čestih razloga za odbacivanje Marxove teorije vrijednosti, prikazane u tri sveska *Kapitala*, je njezin prividni neuspjeh da izravno riješi pitanja subjektivnosti.¹ Taj neuspjeh postaje očitiji u svjetlu aktualnih preokupacija teorijama subjektivnosti koje svoje informacije crpe iz kombinacije psihoanalitičkih, fenomenoloških ili poststrukturalnih struja misli. Čitanje Marxova *Kapitala* zanemareno je ovih dana, a kada se pročita pretpostavlja se da je više ili manje strukturalna ili apstraktna teorija ekonomije daleko od formacije subjektivnosti. A oni koji subjektivnost pokušavaju dovesti u izravan odnos s Marxovom teorijom unutarnje logike kapitala često su pukim strukturalnim karakterom teorije odvučeni u redukcionizam klasa.² Ipak, drugi predlažu teorijski neodrživo balansiranje između strukture i djelovanja ili između apstraktnih zakona kretanja kapitala i povijesne klasne borbe a da nisu uzeli u obzir pomirenje koje se mora razviti između bilo koje teorije unutarnje logike kapitala i povijesne analize.³

Po mom mišljenju, Marxov *Kapital* je apstraktna i općenita teorija kapitala ili, drugim riječima, to je teorija potrebnih unutrašnjih veza između osnovnih društvenih formacija u kapitalizmu prisvojenih od strane ekonomskih praksi. Jaz između takve teorije i subjektivnosti koje su kontekstualno i konkretno uvjetovane može se činiti nepremostiv.

¹ M. Barrett, *The Politics of Truth*, Stanford University Press, Stanford, 1991, str. 110.

² Klasni redukcionizam i klasni voluntarizam posebno su karakteristični za misaonu školu koja je sebe nazvala "otvoreni marksizam." Vidi na primjer, dva sveska pod uredništvom Bonefeld et al. (1992) i svezak pod uredništvom Bonefeld et al. (1995).

³ Drugdje sam tvrdio da je nedostatak pažnje posvećene razinama analize Marxove političke ekonomije najosnovniji problem koji se treba riješiti (Albritton 1991).

Naprotiv, u ovom poglavlju razmotrit ću da u ovom trenutku niti jedna teorija nema veći potencijal za unapređenje teorije subjektivnosti od Marxove teorije vrijednosti. Ne vjerujem da možemo izvesti bilo kakvu 'potpunu' teoriju subjektivnosti iz teorije vrijednosti, već naprotiv, s obzirom na relativno zanemarivanje mogućih doprinosa teorije vrijednosti u usporedbi s na primjer psihoanalitičkom teorijom ili analizom diskursa, neostvareni potencijalni doprinosi teorije vrijednosti zaista su uzbudljivi. Razmjerno se malo radilo na ovome, tako da ću u ovom poglavlju moći prikazati samo određene opće smjernice.

Tragom japanskih političkih ekonomista, Kozoa Unoe i Toma Sekine, koristit ću analizu kako bi pomirio apstraktne i dijalektičke razine teoretiziranja i konkretnije povijesne faze.⁴ Teorija čistog kapitalizma otkriva unutarnje veze između osnovnih socioekonomskih formi kao što je roba, novac, cijena, nadnica, profit, renta i kamate. Teorija srednjeg obima ili faze istražuje konfiguracije koje nastaju kada se ove forme povežu s fazno specifičnima ekonomskim, političkim, pravnim i ideološkim obrascima. Naposljetku povijesna analiza istražuje stvarne kontekste povijesnog procesa i promjene. U ovom poglavlju fokusirat ću se na implikacije koje kapitalistička forma vrijednosti ima za teroriziranje subjektivnosti na razini čistog kapitalizma, na razini faze konzumerizma (nakon Drugog svjetskog rata) i na razini dominantnog američkog globalnog kapitalizma na početku dvadeset i prvog stoljeća.

Kako bih ograničio i strukturirao inače nezgrapnu temu, bavit ću se trima temama na svakoj razini analize. Prva je tema pitanje odnosa između vrijednosti i uporabne vrijednosti, s naglaskom na indiferentnost vrijednosti spram uporabne vrijednosti. Druga je tema tendencija vrijednosti da homogenizira i smanji prostor svodeći ga na vrijeme koje teži neograničenom povećanju brzine proizvodnje i potrošnje. I treća je tema tendencija obezvređivanja moralne, političke i racionalne subjektivnosti te njihovo svodenje pod pravnu subjektivnost. Druge dvije teme zapravo su specifičnije forme indiferentnosti vrijednosti spram uporabne vrijednosti.

⁴ T. Sekine, *An Outline of the Dialectic of Capital*, 2 volumes, London, New York, 1997.

Čisti kapitalizam

U 3. svesku *Kapitala* Marx piše:

Pa iako svakojake lokalne prepreke sprečavaju izjednačavanje najamnina i radnih dana, a otud i stope viška vrednosti među različnim oblastima proizvodnje, pa čak i različnim plasmanima kapitala u istoj oblasti proizvodnje, ono se ipak sve više i više sprovodi s napretkom kapitalističke proizvodnje i podređivanjem svih ekonomskih odnosa pod taj način proizvodnje. Ma koliko proučavanje takvih trenja bilo važno za svaki specijalni rad o najamnini, ipak se ona moraju kao slučajna i nebitna zapostaviti u opštem istraživanju kapitalističke proizvodnje. Uopšte uzev, pri takvom opštem istraživanju uvek se pretpostavlja da stvarni odnosi odgovaraju svojim pojmovima, ili, što je isto, stvarni odnosi predstavljaju se samo ukoliko izražavaju svoj vlastiti opšti tip.⁵

Prijevodi

A malo dalje u istom svesku Marx piše: “Stalno izjednačavanje stalnih nejednakosti vrši se utoliko brže 1. ukoliko je kapital pokretniji... 2. ukoliko se radna može lakše baciti iz jedne oblasti u drugu i sa jedne lokalne tačke proizvodnje na drugu.”⁶

Marx nastavlja i tvrdi da mobilnost kapitala ovisi o: 1) slobodnoj trgovini i natjecanju; 2) sustavu kreditiranja kako bi se mobilizirale društvene štednje za kapital; 3) podređivanju svih sfera proizvodnje kapitalistima; 4) visokoj gustoći stanovništva (ibid.). Mobilnost radne snage ovisi o: (1) ukidanju svih zakona koji sprečavaju kretanje radnika; (2) indiferentnosti radnika spram karakteru upotrebne vrijednosti proizvodnog procesa; (3) maksimalnom reduciranju kvalificirane na nekvalificiranu radnu snagu; (4) nestanku predrasuda o trgovini i obrtu među radnicima; (5) podvrgavanju radnika kapitalu (ibid.).

Pažljivim čitanjem *Kapitala* otkriva se da Marx pretpostavlja “da stvarni uvjeti odgovaraju svom konceptu,” što između ostalog za Marxa znači nesmetano kretanje kapitala i rada, ili drugim riječima potpuno kompetitivan kapitalizam. Zaista, teorija vrijednosti u prvom svesku

⁵ K. Marks, *Kapital*, Treći tom, Prosveta, Beograd, 1977, str. 167.   ⁶ Ibid.

Kapitala koja je koncipirana kao veza između homogenog rada i homogenog kapitala, nužno pretpostavlja nesmetano kretanje jer se inače ne može postići homogenost. Iako je Marx potpuno svjestan da takva ekonomija ne može postojati u povijesti, on pokazuje da ona može postojati u teoriji, i osim toga da je takva teorija opravdana činjenicom da zakoni kretanja kapitala u povijesti do određene mjere sve više aproksimiraju svoju unutarnju logiku. Ukratko, Marxova teorija kapitala otkriva što je zapravo kapital kada neometano djeluje prema svojim vlastitim principima. Ta teorija neometanog kompetitivnog kapitala koju Marx uvodi, a Sekine usavršava, jest ono na što se referiram, slijedeći Sekinea, kao na “teoriju čistog kapitalizma.”

Jasno je da je Marx vjerovao da zakon vrijednosti djeluje samo ako je rad pokretan, ali ako pogledamo povijest kapitalizma, zakon vrijednosti neprestano je bio narušavan relativnom nemobilnošću rada unutar država-nacija kao i između njih. Ovo se mora uzeti u obzir kod bilo kakve kvantitativne primjene zakona vrijednosti, ali takve primjene činit će se teške jer niti jedna čisto kvantitativna teorija ekonomije ne može shvatiti politička upletanja koja kruže oko mobilnosti/nemobilnosti radne snage.

Marx započinje *Kapital* analizom oblika robe jer je to najjednostavniji i najapstraktniji socijalni oblik kapitalističke ekonomije.⁷ Zbog toga se unutarnja logika kapitala može točnije nazvati “robno-ekonomska logika.” Dijalektička logika koja razvija kretanje vrijednosti u kapitalističkoj ekonomiji čini to stalnim nadilaženjem prepreka koja imaju kvalitativan/materijalistički karakter, ili Marxovim riječima, karakter upotrebne vrijednosti. Ona navodi da su osnovne kontradikcije dijalektike kapitala između vrijednosti i upotrebne vrijednosti.⁸

Indiferentnost spram upotrebne vrijednosti

Kao nešto zamjenjivo, roba je čista količina, ali da bi bila zamjenjiva mora imati jasna materijalna obilježja zbog kojih se kvalitativno razlikuje od ostale robe. Kao vrijednost, sva je roba kvalitativno ista, a razlikuje

⁷ Vidi Albritton (2003) za raspravu o prednostima i nedostacima Lukacsove obrade robnih oblika.

⁸ Vidi Albritton (1999) za detalje o važnosti koju proturječnost između vrijednosti i upotrebne vrijednosti ima za dijalektiku kapitala.

se samo kvantitativno. Kao uporabna vrijednost svaka se roba kvalitativno razlikuje od svake druge robe. Iz perspektive kapitalista u čisto kapitalističkom društvu, roba kreira homogeni društveni svijet. Sve što je važno kapitalu su cijene i profit, te stoga sva roba može biti ista, osim za ove numeričke razlike.

U osnovi, kapital je upotreba novca za stvaranje još više novca. Kako bi se povećao profit, kapitalist treba biti spreman prebaciti proizvodnju s manje unosne robe na onu koja donosi veći profit, a to implicira ravnodušan stav spram upotrebne vrijednosti. Bez obzira na to kakva bila njegova osobna privrženost sladoledu od vanilije, kapitalist će proizvoditi manje sladoleda od vanilije, a više od čokolade ako je to profitabilnije. Isto tako, jer je radna snaga komodificirana kapitalisti zapošljavaju ili otpuštaju radnu snagu po potrebi kako bi se povećao profit pri čemu su potpuno ravnodušni spram ljudske patnje koju to može prouzročiti.

Ravnodušnost spram upotrebne vrijednosti jest ravnodušnost spram ljudske vrijednosti i ljudskih bića. Tako kapitalisti, ako nisu ograničeni vanjskim silama, neće imati obzira za radne uvjete svojih radnika ili njihove živote. Ako ih se ne ograniči zakonom ili sindikatima, kapitalisti će uvijek pokušati od radnika dobiti najviše rada za najmanju plaću.

U principu, kapitalisti će se upustiti u bilo koju aktivnost koja donosi viši profit osim ako ih se ne ograniči vanjskim silama. Ravnodušnost spram uporabne vrijednosti implicira ravnodušnost spram destruktivnosti koju proces proizvodnje i plasiranje robe može imati za ljude ili okoliš. Ako je profitabilno prihvatiti proces proizvodnje koji izbacuje živu u okoliš ili koji izlaže radnike toksičnim tvarima, tada će kapitalisti to napraviti. Ako bi bilo legalno proizvoditi i prodavati heroin, kapitalist bi to napravio. Ako bi bilo profitabilno posjeći sve šume svijeta, kapitalist bi to također napravio. Kapitalist bi svakako iskoristio profitabilnost prodavanja hrane koja stvara ovisnost jer sadrži visoki udio masnoća i šećera na tržište, unatoč tome što to stvara nezdrave i pretile populacije.

Očito je da bi neograničen kapitalizam bio vrlo razoran ekonomski sustav, i da je kapitalizam podnošljiv jedino zato jer je ograničen na mnogo načina. Stoga, dok čisti kapitalizam sa svojom općom ravnodušnošću spram uporabne vrijednosti ne bi bio konzistentan s nastavkom ljudskog života na ovoj planeti, trebamo provesti misaoni eksperiment u kojem ćemo zamisliti da on postoji kako bismo *principijelno* istražili utjecaj najčišćeg oblika kapitala na konstrukciju subjektivnosti. To će nam pomoći da razumijemo utjecaj koji manje čisti oblici kapitala imaju na formaciju subjekta.

Prijevod

Kvantifikacija privremenosti i homogenizacija prostora

Marksistička
teorija
subjekta

Kapital je zainteresiran samo za linearno-sekvencijalnu privremenost, odnosno za kvantitativno vrijeme. Kvalitativno vrijeme podrazumijeva uronjenost u neku aktivnosti do te mjere da ignoriramo prolaznost kvantitativnog vremena. Ono što danas nazivamo “kvalitetno vrijeme” je vrijeme istisnuto iz prolaska kvantitativnog vremena, ali takvi djelici istisnutog vremena trebaju biti uključeni u kvantitativno vrijeme zbog čega je ugrožen njihov kvalitativan karakter. Slično tome teško je čak i za slobodno vrijeme da poprimi kvalitativne karakteristike ako ga požuruje sve brži tempo života.

Marx objašnjava da bi kapital, ako bi mogao, reducirao i vrijeme proizvodnje i kretanje robe na nulu jer bi to povećalo profit. To bi značilo da se roba istovremeno proizvodi i konzumira, što je nemoguće s obzirom na ograničenja uporabne vrijednosti koja se povezuju s proizvodnjom i konzumacijom uporabnih vrijednosti. Međutim kapital se uvijek nastoji kretati tim smjerom što dovodi do toga da se brzina proizvodnje i konzumacije konstantno ubrzava, a s njima i tempo života. Postone⁹ se referira na “učinak trake za trčanje” koji je takav da što brže idemo to brže trebamo ići kako bismo održali stope profita. Dugoročno to znači da će bez vanjskih ograničenja kapital ubrzati tempo života sve dok se razine opterećenja više ne budu mogle održavati. Brzina dakle postaje glavni čimbenik kod razmatranja utjecaja zakona kretanja vrijednosti kapitala na formaciju modernih subjektivnosti.

Iz perspektive vremena kao ubrzanja, prostor je sveden samo na udaljenost koja se mora prijeći sve brže i brže ili na resurse koji se moraju preraditi sve brže i brže. Drugim riječima, indiferentnost spram uporabne vrijednosti jest i indiferentnost spram prostora osim kao mogućeg otpora ubrzanju. Kapital kao samo šireća vrijednost htio bi postići indiferentan stav prema prostoru tako da podredi svoju kvalitativnost proširenom stroju za umnožavanje koji neprekidno ubrzava. Sama zemlja je komercijalizirana i ravnodušno dana kao hrana u divovsko ždrijelo vječito gladnog kapitala. Svaki globalni resurs reduciran je na mogući unos u proces proizvodnje profita ili marketinški sustav.

⁹ M. Postone, *Time, Labour, and Social Domination*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, str. 289-291.

Apstraktna vrijednost i subjektivnosti

Hegel¹⁰ započinje svoju *Filozofiju prava* s pravnim subjektom koji je shvaćen kao eksternalizacija volje u privatno vlasništvo. Zatim slijedi teoretiziranje moralnog subjekta, koji kroz proces internalizacije razvija dušu i svijest. Na kraju etički ili politički subjekt sintetizira ono vanjsko i unutrašnje u institucije prikladne za potpuni razvoj i pravnih i moralnih subjekata. Sinteza pravnog, moralnog i političkog subjekta može se nazvati racionalni subjekt.

Prijevod

Iako je ovo bez sumnje snažan dijalektički način razmišljanja, njegovi naponi su podbacili jer ne uspijeva razumjeti u kojoj mjeri pravni subjekt nije specifičan samo za kapitalizam već kao dominantan oblik subjekta u kapitalizmu obuhvaća moralne i političke subjekte. Nadalje njegov moralni subjekt nije univerzalan već je to idealizirani kršćanski subjekt, a njegov politički/etički subjekt ovisi o kapitalizmu koji je ograničen "organskim" feudalnim institucijama (navodno da bi se suprotstavio raspršenim tendencijama civilnog društva) koje su već polako nestajale dok je Hegel pisao svoje djelo u ranim godinama pojave kapitalizma u Pruskoj.

Iz perspektive kapitalizma u čisto kapitalističkom društvu, mora se priznati samo pravni subjekt.¹¹ Štoviše, indiferentnost kapitala naspram uporabne vrijednosti podrazumijeva neprepoznavanje moralne, političke ili racionalne subjektivnosti. U čisto kapitalističkom društvu sve što je potrebno su subjekti koji mogu posjedovati robu, prodavati ili kupovati robu, ili koji mogu sklapati ugovore o deviznim transakcijama ili prijenosu vlasništva. Kapitalu su potrebni subjekti koji su potpuno slobodni sklopiti ugovore za proizvodnju ili razmjenu robe i koji mogu utjeloviti i priznati prava vlasništva koja uključuju i ekskluzivnu kontrolu nad dijelovima materijalnosti. Ovi pravni subjekti mogu imati apsolutna prava nad stvarima i prava nad proizvodnom upotrebom tijela koja su ograničena pravima ugovora i izlazom koji ta tijela moraju imati kako bi bili pravni subjekti. S te točke gledišta, odnos kapital/rad je odnos između pravnih subjekata koji posjeduju i kontroliraju sredstva za proizvodnju i pravnih subjekata koji "slobodno" (ukoliko su mišljeni kao pravni subjekti kao i kapital u čisto

¹⁰ G.W.F Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1989.

¹¹ E.B. Pashukanis, *Law and Marxism*, Ink Links, London, 1978.

kapitalističkom društvu) prodaju svoju radnu snagu za korištenje kapitala u zamjenu za nadnicu. S točke gledišta kapitala, jedina vrsta subjektivnosti koja postoji je slobodna pravna subjektivnost: ne postoje moralni subjekti, politički subjekti, racionalni subjekti i zasigurno ne postoje klasni subjekti.

Ovaj sam paragraf započeo s Hegelom zato što vjerujem da spretno teoretizira osnovne oblike pravne subjektivnosti. Hegelov pravni subjekt je apstraktan, formalan i eksternaliziran oblik subjekta. To je u osnovi volja osobe koja se manifestirala u privatnom vlasništvu te osobe. Kao najplići i najnezadovoljniji subjekt on se za Hegela mora popuniti dijalektičkim otkrivanjem moralnog i političkog subjekta. Ali kapital u svojoj unutarnjoj logici to ne može niti želi napraviti. Doista, ako zamislimo da je čisto kapitalističko društvo historijski počelo postojati, rezultat bi bio opće pražnjenje duše i ekstremna eksternalizacija jastva u robni svijet. Jastva bi bila samo tijela koja se različito pojavljuju plus roba koju posjeduju. Od robe bi se razlikovali samo po mogućnosti samokretanja, ekskluzivnih prava vlasništva, po svojoj specifičnoj robnoj opremi i obrascu potrošnje.

Kažem “prava jedan protiv drugoga” jer je čisto kapitalističko društvo u suštini atomističko i kompetitivno, ono u potjeri za profitom ili nadnicama pojedinca suprotstavlja pojedincu. Strogo govoreći, drugi pravni subjekti su nam važni samo ukoliko se mogu koristiti za poboljšanje ekonomske pozicije. Iz toga slijedi da bi pravni subjekti dobili priznanje uglavnom zato što su produktivni ili zato što skupljaju proizvode tuđe produktivnosti. “Nesposobni” subjekti ili subjekti koji se smatraju neproductivnima iz bilo kojeg razloga ne bi bili priznati u takvom društvu. Za kapital, egzistencija je proizvodnja ili posjedovanje bogatstva.

Eksternalizirani je subjekt inherentno decentraliziran jer imati središte uvijek je podrazumijevalo neku vrstu unutarnje jezgre, bilo da se ona zvala “ego”, “duša” ili nešto treće. Pravni subjekt u čistom kapitalizmu radikalno je decentraliziran jer je takav subjekt samo skup mogućnosti za stvaranje profita bez središta ili unutarnje povezanosti. U tom slučaju, jasniji oblik subjekta je kapital, a pojedinci su priznati samo kao subjekti ukoliko su korisni kapitalu. Oblik robe (i njene varijacije) je taj koji omogućava osnovnu društvenu vezu, a kretanje robe u konačnici određuje osnovne socioekonomske ishode. Tako su kretanja pravnih subjekata u konačnici određena kretanjem robe na tržištu koja kroz kvantitativno kretanje nadnica, cijena i profita daje signale koji određuju njihove postupke.

U svom utjecajnom eseju Ideologija i ideološki aparati države, Al-

thusser¹² tvrdi da je osnovna kategorija svih ideologija kategorija “subjekta”. On religiju smatra paradigmatičnim slučajem ideologije jer se u osnovi kroz Boga kao naglašenog oblika Subjekta svaki pojedinac poziva da bude subjekt. Zanimljivo je prikazati da tamo gdje Marx odbacuje teoretiziranje o „proizvodnji općenito“ u korist historijski specifičnih oblika proizvodnje, Althusser teoretizira o “ideologiji općenito” ali ne i o historijski specifičnim oblicima ideologije. Lacan također pokušava razviti opću ili univerzalnu teoriju subjektivnosti.¹³ Iako oni metaforu o ogledalu koriste drugačije, ona u oba slučaja igra glavnu ulogu u formiranju identiteta. Mi možda cijeli svoj život vjerujemo da smo cjeloviti ili nastojimo postati cjeloviti, ali važna stvar o ogledalu jest ta da mi prvo vidimo sliku cjelovitosti odraženu u kapitalistički proizvedenoj robi što stvara pogrešno prepoznavanje da se cjelovitost može postići posjedovanjem te robe ili osoba koje su poput robe. To nam govori da najbolja polazna točka za razumijevanje ljudske psihe u kapitalizmu nije neka zamišljena univerzalna struktura obitelji ili univerzalna interpolacija, već historijski specifičan oblik kapitalističke robe.

Prijevod

Iako se kapital u čisto kapitalističkom društvu može na neki način smatrati naglašenim oblikom Subjekta, taj naglašeni oblik Subjekta ipak je drugačiji od Althusserovog boga ili Lacanovog oca. Kapital kao subjekt jasno se razlikuje od Bogova ili Očeva ili od Boga Oca. Kapital kolektivizira i kvantificira djelovanja pojedinaca, ponekad ih gurajući, a ponekad ih blokirajući, ali u svim slučajevima proizvodi ishode koje nitko nije namjeravao i koji se mogu promijeniti samo snažnim kolektivističkim intervencijama. Kapital smo mi, jer smo objektivizirani tijekom djelovanja kroz oblik robe. On ne može djelovati bez naših djelovanja, ali u isto vrijeme on zbraja naša djelovanja u rezultante cijene i profit koji pokreće ekonomiju u smjerovima koje nitko nije očekivao. Tako smo na razini pojedinca svi mi navodno slobodni ulaziti u tržišne razmjene, dok na razini cjeline većina ljudi doživljava oštra ograničenja koja zavise o njihovom položaju u ekonomiji. Ta sloboda pojedinca i tiranija cjeline specifična je za kapitalizam i znatno utječe na glavne tendencije kapitalističke ideologije. Kapitalistički ideolozi uvijek naglašavaju da je pojedincima u kapitalističkom društvu uvijek puno

¹² L. Althusser, *Lenin and Philosophy and Other Essays*, New Left Books, London, 1971.

¹³ J. Lacan, *Ecrits: A Selection*, Norton, New York, 1977, str. 1-7.

lakše smatrati se slobodnima nego razumjeti logiku kapitala koja može izopačiti njihovu slobodu. Ideološki gledano kapitalizam uvijek slavi slobodu pojedinca koju navodno promovira, dok u isto vrijeme ignorira determinizam koji u čisto kapitalističkom društvu potpuno pobija sva pojedinačna djelovanja pomoću zakona kretanja kapitala.

Da rezimiram, osnovni subjektni oblik kapitalizma je pravni subjekt. Pravni se subjekti uvijek prema drugima odnose instrumentalno ili ih vide samo kao tijela koja im mogu biti korisna za samo promicanje. Tu ne postoji proces podrugovljenja jer su drugi uvijek već samo drugi. Pravni subjekt kao drugo nema bitak osim kao tijelo s voljom kojom se može manipulirati kako bi se unaprijedili profiti jastva. Eksternalizacija jastava daje naslutiti da su sva jastva samo zbirke vanjskih pojava bez duše. Takve prazne duše ravnodušne su prema osobama i ne vide ih kao kvalitete, već se prema njima odnose kao prema količinama ili potencijalnim količinama. Vrijeme i prostor su čisto kvantitativni što rezultira izravnavanjem društvenog svijeta, tako da vrijeme kao brzina sve više i više poništava ukorijenjenost u kvalitativnome kao i brigu za prirodu i ostala ljudska bića.

Faza konzumerizma

Detaljna rasprava o tome kako se teorija čistog kapitalizma i historijska analiza mogu koristiti za izgradnju teorije srednjeg obima bilo bi izvan opsega ovog paragrafa.¹⁴ Referiram se na trenutnu fazu kapitalističkog razvoja kao na fazu konzumerizma, čije zlatno doba smještam u Sjedinjene Američke Države i razdoblje između 1950. i 1970.¹⁵ Nazvao sam ju “konzumerizam” zbog uzvišene uloge potrošača u dominantnoj ekonomiji ove faze kapitalističkog razvoja. Drugdje tvrdim da su dominantni načini akumulacije koji su teoretizirani kao veze između ekonomskog, ideološkog, pravnog i političkog kvalitativno različiti u različitim fazama čak iako se odnose na isti temeljni zakon vrijednosti. To je zato što je vrijednost eksternalizirana u različitim uporabnim vrijednostima ili institucionalnim kontekstima što zahtjeva da se ponovno promisli jer je

¹⁴ Vidi Albritton (1991) za više o prirodi teorije faza.

¹⁵ Vidi Albritton (2001) za argument da će faza konzumerizma vjerojatno biti zadnja faza kapitalizma.

povezana s određenim oblicima koji su specifični za akumulaciju kapitala tijekom određene faze. Ove jasne kvalitativne veze uključuju određene otpore, podrške i kompromise.

Temeljno pitanje o kojem treba raspraviti i koje je povezano s fazama kapitalističkog razvoja jest vrsta i raspon upotrebnih vrijednosti koje se kapitalistički proizvode te način na koji je sam kapital organiziran kako bi uspješno provodio akumulaciju povezanu s takvim uporabnim vrijednostima. Kada uzmemo u obzir povijest kapitalističke proizvodnje, vidimo da je prva važna upotrebna vrijednost koja je obuhvaćena dinamizmom kapitala bila proizvodnja vune.

Nakon toga je uslijedila laka industrija za koju je karakteristična bila tvornička proizvodnja pamuka. Zatim je uslijedila prevlast monopolističke teške industrije za koju je karakteristična bila proizvodnja čelika. A u fazi koju nazivam konzumerizmom, masovnu proizvodnju trajnih potrošnih dobara, u pravilu automobila, provodi "multinacionalni" kapital.

Krenuvši od faze konzumerizma prvo ću argumentirati da je masovna proizvodnja robe široke potrošnje obuhvatila besprimjeran niz i količinu upotrebnih vrijednosti pod kretanje vrijednosti, i da je uzdizanje potrošača koje je iz toga proizašlo zahtijevalo jake ideološke, pravne i političke podrške kako bi se akumulacija kapitala mogla nastaviti.

Drugo, kako bi zadržao stope profita i visoke stope potrošnje, kapital obilazi svijet tražeći jeftinija ulaganja i tržišta za proizvode. U određenoj mjeri, kapital je uvijek to radio, samo što sada ima tehnološka sredstva i sve širu lepezu ulaganja u upotrebne vrijednosti što rezultira temeljitijom potragom za kontrolom. Drugim riječima, komodifikacija sada prodire u svaki kutak zemlje i ljudskog života u potrazi za novim mogućnostima za profit. Robni oblik je smanjio i homogenizirao prostor. Dio tog smanjivanja uključuje ubrzanje tempa života i potrošnje, što još više nego prije omogućuju nove tehnologije. Prema tome, vrijeme je zbog ubrzanja svedeno na čistu kvantitetu. Treće, kapital želi da se pravni subjekti identificiraju prvenstveno kao relativno pasivni i lakovjerni potrošači. U mjeri u kojoj se želje mogu usmjeriti prema svijetu robe, taj svijet čini se da nudi bezbrojna zadovoljstva, a razorni potencijali želje mogu se omesti i apsorbirati u konzumerizam. Svaka faza kapitalizma treba se oslanjati na sredstva prisile ili sredstva formacije subjekta koja stvaraju relativno poslušne podanike. Danas se relativna poslušnost postiže poticanjem masovne ovisnosti o proizvodima od kojih neki inherentno stvaraju ovisnost kao što su duhan,

Prijevodi

alkohol, crack, masnoće i šećeri; za neke nam je indoktrinirano vjerovanje da nam trebaju za status ili zbog nekih drugih razloga; a neke stvarno trebamo jer alternative nisu dovoljno dostupne (npr. privatni automobil za razliku od javnog prijevoza). Naravno, ta poslušnost je samo relativna s obzirom na obnovljene znakove otpora prema kapitalu širom svijeta.

*Marksistička
teorija
subjekta*

Masovna komodifikacija

Snaga radničke klase na Zapadu i takozvanog socijalizma na Istoku nakon Drugog svjetskog rata potaknula je hladni rat koji je stimulirao razvoj države blagostanja/ratoborne države (welfare/warfare state). U isto su se vrijeme sama brojnost i raspon robe astronomski povećali dok je kapitalizam pokušao otkupiti radničku klasu na Zapadu nevjerojatnim rasponom robe, od kojih su najvažniji bili automobili, televizija i stanovi ili kuće za jednu obitelj. To su bile nagrade za vojnike koji su se vratili iz Drugog svjetskog rata, a njihova daljnja odanost osigurala se indoktrinacijom straha od komunizma što je kreiralo nezasitnu potrebu za sigurnošću koja ne samo da je spriječila američku politiku da krene lijevo, već je opravdala i prolongirala postojanje ogromnog vojnog establišmenta.

Zbog radikalno sve veće nejednakosti i produktivnosti na globalnoj razini, zapadni kapitalizam uspio je radničku klasu preplaviti robom. Male plaće i niski troškovi u zemljama Trećeg svijeta i u tvornicama koje eksploatiraju radnike u zemljama Prvog svijeta koje su napravljene kako bi roba u bogatom svijetu bila lako dostupna. Potrošnja je dalje potaknuta širenjem duga i režimom oglašavanja koji je sve više i više kanalizirao ljudske želje prema potrošnji robe kao putu ka sreći. Kupovina je postala glavna aktivnost za “slobodno vrijeme” u Prvom svijetu.

U smislu njihovog utjecaja na ljudski život, automobil i televizija vjerojatno su najrevolucionarniji proizvodi ikada proizvedeni.¹⁶ Oboje predstavljaju sve veću mehanizaciju i kemikalizaciju ljudskog života,

¹⁶ U našem izlomljenom/slomljenom i zrcalnom svijetu ne iznenađuje da auto + mobil (samostalno kretanje) ironično odražava samostalno kretanje kapitala. To mi je istaknuo Michael Marder.

posebice automobil čija proizvodnja zahtijeva širok raspon kemijskih zagađivača. Nije bilo predodređeno da će prijevoz zauzeti takav individualiziran i ekološki destruktivan oblik, iako kada se automobilska industrija pokrenula, razvila je oko njega duboko ukorijenjene i neizmjerne moćne interesne grupe. I naravno, televizija pomaže u uvjeravanju potrošača da je automobil roba koja se mora imati.

Uzvisivanje potrošačkih identiteta u fazi konzumerizma nastojao je gurnuti klasne identitete u pozadinu. Radnički sindikati su to često potpomagali tako da su radnu snagu održavali discipliniranom za što su zauzvrat dobili povećanje životnog standarda. Ipak, prijetnja socijalizma i borbenost sindikata zajedno sa sve većim širenjem akumulacije kapitala gurnuli su i omogućili kapitalističku državu da proširi državu blagostanja i prateću "socijalnu nadnicu." Velika sredstva odlazila su na zdravlje, obrazovanje i skrb dok su skrbnička odnosno njegovateljska zanimanja koja humaniziraju kapitalizam također rasla. Hladni je rat potaknuo kejnzijanizam koji je pomogao održati ekonomski rast i stabilnost. Ti trendovi vodili su k brzorastućoj zaduženosti države i pojedinaca. U isto se vrijeme činilo da je inherentna ravnodušnost kapitala naspram uporabne vrijednosti ograničena državom blagostanja i porastom njegovateljskih zanimanja.

Prijevodi

Smanjivanje prostora i homogenizacija vremena

Dok se u principu kapital ne bi smio ograničiti niti na jednu prostornu lokaciju jer bi to spriječilo mobilnost koja je potrebna za oportunističko trčanje za profitom; u povijesti je prostorni razvoj kapitala bio nejednak, a država-nacija razvija se dijelom kako bi obranila i promicala koristi jedne lokacije nauštrb drugih. Taj nejednaki razvoj zajedno s inherentnom ekspanzivnošću kapitala proizveo je tijekom povijesti brojne kolonijalizme i imperijalizme. Tamo gdje je količina naglašena nad kvalitetom osobe reducirane na brojeve te tako atomizira društvo, nacionalizmi, etniciteti, rasizmi i/ili razne religije pretvaraju brojeve natrag u kvalitativna grupiranja. Kapitalizam se ne može i ne želi uvijek riješiti tih kvalitativnih grupiranja i gdje god je to moguće njima manipulira zbog vlastite koristi. Stvaranjem ili održavanjem ograničenih prostornih razmjesta kojima vladaju države, razne grupe mogu biti potlačene ili po potrebi mobilizirane od strane djelatnosti koje donose

profit. Nacionalističke identifikacije odigrale su značajnu ulogu u suzbijanju klasnih sukoba i mobiliziranju masa za rat.

Atomizirajući karakter kapitalizma ponekad stvara reakciju u obliku grupiranja temeljenih na emocijama bilo da su to obitelji, religije, kulture, nacije ili rase. Ta reakcionarna grupiranja, kao što je na primjer američka “moralna većina,” ponekad se mogu mobilizirati kako bi poduprle kapitalizam, ali ako to nije moguće, uvijek ih se može ocrniti i pretvoriti u zle neprijatelje (kao što je slučaj s islamskim fundamentalizmom) čime se podržava više-manje beskrajn razvoj kapitalističkog vojnog establišmenta.

U povijesti je kapital bio puno manje prostorno indiferentan nego što bi bio da je mogao u potpunosti ostvariti robno-ekonomsku logiku. Može biti da se ravnodušnost spram lokacije slaže s konceptom kapitala koji ima sam o sebi, ali zbog svojeg nejednakog povijesnog razvoja i razvoja države-nacije, često je postavio lokaciju naspram lokacije te tako stvorio pripremu za rat ili sam rat. Nadalje dok je razvoj kapitala potaknuo sve veću globalnu mobilnost kapitala, često je postavio prepreke na put globalne mobilnosti radne snage. Rezultat toga je svijet apartheida koji karakterizira skoro stalan rat ili priprema za rat i reakcionarne grupe koje su često etiketirane kao “dobre” ili “zle”.

Nakon Drugog svjetskog rata, globalna nejednakost koja se povezuje s nejednakim razvojem kapitalizma rezultirala je stratifikacijom na tri svijeta koja se okretala oko supersila Hladnog rata. Hladni rat igrao je glavnu ulogu u održavanju jakih nacionalističkih ideologija usprkos sve većoj opasnosti od internacionalizma. Masovni mediji koristili su se za usađivanje dubokih strahova i nesigurnosti što je zahtijevalo jaku vojnu državu koja može zaustaviti ili čak suzbiti komunizam na svim frontama. Histerična antikomunistička ideologija često je ulijevala strah u kosti od svega što je bilo drugačije (ili drugo) što je uključivalo i brojne rasizme, etnocentrizme, seksizme i homofobije. Potreba za sigurnošću postala je sve više primarna potreba i opravdavala je ne samo Središnju obavještajnu agenciju (CIA) i vojne intervencije širom svijeta, već i domaću politiku koja je ocrnila ljevicu. Uski izračuni kapitalističkog stvaranja profita popraćeni su reakcionarnim grupiranjima baziranim na emocijama (“moralna većina”) s neograničenom glađu za slamanjem neprijatelja. Amerika je sve više postajala svjetski policajac s moći da ignorira međunarodne zakone.

Dok kapitalizam ima inherentan nagon da ubrzava stopu proizvod-

nje i potrošnje, tek u fazi konzumerizma transportne i komunikacijske tehnologije postaju dostupne što ujedno drastično smanjuje prostor i homogenizira vrijeme kao čistu količinu. Tako je cijeli svijet pretvoren u potencijalne sirovine za stvaranje profita. Ako su sindikati prejaki na jednom mjestu, kapital će se preseliti na mjesta gdje su radnici jeftiniji i poslušniji. Ako se zakoni o zaštiti okoliša prečvrsto provode u jednom pravnom sustavu, kapital će se preseliti u drugu gdje može slobodno zagađivati. Netko bi mogao pomisliti da će ta povećana mobilnost kapitala stvoriti globalnu jednakost međutim dok je slomio tri svijeta, zamijenila ih je globalna hijerarhija još veće nejednakosti. Jedan od razloga za to jest da ubrzanje kretanja kapitala širom svijeta nije bilo popraćeno istim kretanjem radne snage.

Prijevodi

Brzina života enormno se povećala s bržim transportnim i komunikacijskim tehnologijama.¹⁷ Sve u svemu, ta povećana brzina nije obogatala kvalitetu ljudskog života, već je povećala "efekt trake za trčanje" zbog čega smo sve više i više iscrpljeni, a ne stižemo nigdje. Povećana brzina služi prvenstveno za očuvanje stope profita od njegove tendencije padu tako da iz ljudi izvuče veću produktivnost i intenzitet rada bez značajnog doprinosa njihovom vremenu za slobodnu kreativnost ili odmor i opuštanje. Utjecaj povećane brzine na zemlju je sličan jer je zemlji isto potreban oporavak bez kojeg će se povećati uništavanje okoliša. Zaduženost se dakle kreće od potrošačkog duga i duga država do deprivacije sna i ekološkog duga. A što je dug negoli trenutno zadovoljstvo po cijeni buduće boli. Po svojoj prirodi kapitalizam potiče orijentiranost ka kratkoročnom profitu, a po njegovoj predanosti tržištu dugoročno planiranje postaje anatema.

Povećavanje duga u svakoj dimenziji života ima velike posljedice za budućnost. Kao prvo, stavlja veliku moć u ruke onih koji drže dug i koji odlučuju o tome tko je kreditno sposoban. Kao drugo, dužnici su u velikoj mjeri vjeronjima dali kontrolu nad svojom budućnosti. Dužnici moraju naporno raditi pod uvjetima koje većinom određuju vjeronjici, a mnogi ljudi i institucije ostaju u velikim dugovima do kraja života. Nije neuobičajeno da pojedinci imaju dva ili tri posla samo kako bi zaradili dovoljno novca da mogu platiti postojeće rate duga nakon čega im os-

¹⁷ Iako se ne slažem s većinom Viriliovih (1977) stavova, njegov naglasak na brzinu potaknuo me na razmišljanje.

taje vrlo malo za život. Ljude se potiče na zaduživanje lakim kreditima i putem medija koji ih uvjeravaju da će sreću postići trošenjem više novaca na trenutnu konzumaciju. Slogan našeg doba postaje: “Kupi sada, plati kasnije”. Kada je riječ o ekološkim problemima, buduće generacije su te koje će trebati platiti cijenu planeta koji je sve više izvan ravnoteže – otrovan je i nema vremena za oporavak. Odnos kapitala prema vremenu znači da jednostavno ne može postići smjer koji je potreban za rješavanje dugoročnih ekoloških problema. U fazi konzumerizma vrijeme nikoga ne čeka jer postaje linearno-sekvencijalna traka za trčanje koja iscrpljuje i ljude i prirodu.

Konzumirajući subjekti

Kapitalistički ekvivalent Lacanovog¹⁸ prijelaza s imaginarnog na simboličko je prijelaz iz relativno zaštićenog obiteljskog života u neu-moljiv svijet kompetitivne kapitalističke akumulacije. Oni koji ne mogu uspješno manevrirati kroz tu tranziciju završit će među neproduktivnim otpadom kapitalističkog društva i naravno to će se vjerojatnije dogoditi ljudima iz trećeg svijeta, siromašnim ljudima, ljudima druge boje kože, ženama ili za osobama s invaliditetom. Lacanova takozvana “faza ogledala” samo je pokušaj centriranja samog sebe u radikalno decentralizirajućem svijetu jastava koja su eksternalizirana u kratkotrajno ubrzanje proizvoda čija je vrijednost njihova cijena koja se neprestano mijenja s kretanjem kompetitivnih pritisaka. To nije prijelaz s patrijarhalno-centrističko imaginarnog na patrijarhalno-centrističko simboličko, već je to prijelaz s brizičnosti obiteljskog života (tamo gdje postoji) na strogu orijentiranost k profitu koja vlada u čistom kapitalizmu. A tamo gdje snaga kapitalističke akumulacije zadire u obiteljski život imat će otapajuću učinak na skrb i nastojat će samu obitelj pretvoriti u novčani neksus.

Zamislite “kapetana industrije” kao kapitalistički ego-ideal ili kao subjektivan tip kojeg bi kapitalizam favorizirao. Kapitalizam podrazumijeva preokupaciju količinom i odvojenost od kvalitativnog takvu da se odluke moraju donositi strogo u skladu s cijenama i profitom. Ovakva vrsta kvantitativnog razmišljanja je apstraktna; ona isključuje konkretno partikularno koje je uvijek kvalitativno. Ako usmjerenost na apstraktno kvantitativno

¹⁸ Ibid., poglavlje 3.

razmišljanje čini nasilje nad kvalitativnim, to nasilje je zanemareno s točke gledišta kapitala. Ako je profitabilno zatvoriti jedino značajno poduzeće u gradu neke kompanije, te tako uništiti život svih građana, tada je to ono što bi kapital smatrao “racionalnim”. Iz toga slijedi da kapitalistička “racionalnost” podrazumijeva određenu “strogost” koja razum odvaja od emocija. To je proračunati manipulativni način razmišljanja koji se nikada ne može predati sentimentalnosti ako se kapitalistički želi uspjeti. Istina, iz perspektive kapetana industrije oni koji žele spriječiti njegove proizvodne procese jer uništavaju okoliš bit će smatrani sentimentalistima. Stoga raskol između količine i kvalitete i privilegiranje količine nad kvalitetom također je raskol između razuma i emocija, između uma i tijela, i naposljetku između muškog i ženskog. Klasično, svi kapetani industrije su bili muškarci i njihov svijet hladnog, nepokolebljivog, proračunatog razuma bio bi sam po sebi netolerantan. Otuda proizlazi potreba za takozvanom “privatnom sferom” u kojoj ženska njega i emocionalnost mogu izlječiti rane iz kapitalističke borbe i njegovati previše kontrolirane i prigušene emocije.

Ali odjeljivanje i omalovažavanje privatne sfere obitelji značilo je da je ta sfera postala sentimentalizirana i romantizirana, a s njom i žene koje su se povezivale s tom sferom. Ideal ženstvenosti pronašao je svoju lokaciju u sferi obitelji; stoga postoji konvergencija između implikacija logike kapitala i freudovske teorije objektivnih odnosa koja naglašava odsutnog oca kao dijela dinamike diferencijacije roda. Doista, “apstraktna muškost” na koju se referira Hartsock¹⁹ jest točno ono što je potrebno “kapetanima industrije” sa svojom otuđenošću od svega što je kvalitativno. Vjerujem da je najvažniji temeljni uzrok “apstraktnosti” kapitalizam sa svojom idealnom obitelji u kojoj otac privređuje i svojom potrebom da odvoji razum od osjećaja.²⁰

U kapitalističkom društvu muškarci bi trebali biti tvorci profita nepokolebljivog uma, a žene brižna potpora. Strogo govoreći, podjela se ne može logički izvesti iz zakona vrijednosti, ali s obzirom na to da je patrijarhat već postojao u povijesti, jednom kada vidimo podjelu između količine i kvalitete, možemo vidjeti kapitalistički patrijarhat koji je oblikovan u skladu s time.

Eksternalizacija jastva karakteristična za pravne subjekte u čistom ka-

¹⁹ C.M. Hartsock, *The Feminist Standpoint Revisited and Other Essays*, Westview Press, Boulder, 1998, poglavlje 6.

²⁰ Takvo odcjepljenje učinilo bi razum “iracionalnim”.

pitalizmu uzima određene oblike u fazi konzumerizma. Odnosi između Hegelovog pravnog subjekta, moralnog subjekta i političkog subjekta preuzimaju određenu konstelaciju tipičnu za fazu konzumerizma. Pravni subjekt postaje moćniji nego ikad prije s “potrošačkim suverenitetom” posuđujući svoju potporu određenoj vrsti demokracije, gdje se navodno ekonomska suverenost potrošača sastoji od bacanju dolarskih listića na robu s kojom su suočeni, a njihova politička suverenost sastoji se u bacanju glasačkih listića za kandidate s kojima su suočeni. Cilj moralnog subjekta je sreća koja se postiže povećavanjem zadovoljenja želja kroz razumno trošenje dohotka. Iz toga slijedi da moralni i politički subjekti nastoje biti apsorbirani u konzumirajući pravni subjekt. To ostavlja prazninu u moralnim i političkim arenama što je primamljivo za fundamentalizme temeljene na emocijama.

Hegelov subjekt koji posjeduje vlasništvo prvotno je posjedovao zemlju, i u njegovoj teoriji to je pojedincu i obitelji dalo ukorijenjenost ili stabilne temelje. U slučaju modernog konzumirajućeg subjekta, vlasništvo je više kao moda s visokom stopom prometa. Ono što je “in” jedne godine, može biti “out” sljedeće. Možemo reći da je za Hegela ideal bio vlasništvo nad zemljištem koje je generacijama bilo stabilan temelj obiteljskog života, dok je za sadašnje potrebe potrošačke brzine ideal moda koja se neprestano mijenja.

U kapitalizmu se čini da su svi pravni subjekti kao pravni subjekti ravnopravni. Prema tome konzumirajući pravni subjekti slobodni su trošiti svoj dohodak kako žele, proizvođači pravni subjekti slobodni su ponuditi svoju radnu snagu na prodaju bilo kome, moralni pravni subjekti mogu povećati granice korisnosti, a politički pravni subjekti mogu glasovati kako žele. Svi pravni subjekti su slobodni i ravnopravni. U praksi to omogućava dobrostojećim pravnim subjektima u fazi konzumerizma da se osjećaju ugodno s obzirom na monstruozne nejednakosti koje bi s neke druge točke gledišta bile potpuno neprihvatljive. Ta ideologija koja prihvaća samo jednu usku dimenziju ljudskog postojanja postaje toliko hegemonistička da je u fazi konzumerizma teško “zdravom razumi” vidjeti iza te višeslojne zavjese. Brzo rastuće nejednakosti ponekad postaju temelj za organizaciju ili borbu, ali uvijek protiv neizmjerne moćne ideologije, pravne podčinjenosti ili trijumfnog “slobodnog” poduzeća.

Hegemonska pravna subjektivnost može podnijeti borbu za prava bolje nego klasnu borbu. Mnoge borbe za prava bile su jako važne i ponudile su veće mogućnosti za uspjeh u kratkom roku jer ih dominantna ideologija može lakše prepoznati i riješiti. Tipičan oblik otpora u fazi kapitalizma je novi društveni pokret ili nevladina organizacija (NGO) koja se bori za proširenje prava ili za ublažavanje patnje koja se povezuje s određenim nejednakostima.

Konzumirajući subjekt i pravni subjekt međusobno se nadopunjuju. Budući da je pravni subjekt u osnovi subjekt koji posjeduje vlasništvo, konzumirajući subjekt je možda naočitiya pojavnost pravnog subjekta. Strogo govoreći identitet potrošača među drugim potrošačima formira se određenim pakovanjima i dodacima robi. Jastvo neke osobe eksternalizira se kroz robu i kroz ostale osobe kao komercijalizirana jastva. Želje se kanaliziraju kroz robu te tako potrebe pretvaraju u želje za određenim proizvodom i komercijaliziranim osobama. Status u takvom svijetu postiže se priznanjem vrijednosti želje komodificiranog svijeta pojedinca od strane komodificiranih drugih. Na taj način osoba postaje cijenjena. Tako su potrebe pretvorene u žudnje, a želje se usmjeravaju prema određenim proizvodima ili komercijaliziranim načinima života putem masovnih medija. Zaista, reklamiranje u određenoj mjeri stvara i usmjerava želju u svijetu u kojem se značenje i priznanje otkrivaju kroz robu. Konzumirajući subjekt i pravni subjekt, tako se čini, su samo dvije različite strane subjekta koji posjeduje vlasništvo.

Prijevod

Kapitalizam danas: približava li se svojim granicama?

Na razini historijske analize koristim teoriju unutarnje logike kapitala i teoriju srednjeg obima konzumerizma kako bi u svoju analizu unio aktualne trendove razvoja kapitalizma i otpora prema tim trendovima. Analiza koju sam predstavio pokazuje da se kapitalizam približava svojim granicama, iako projiciranje trendova u budućnost uvijek mora biti spekulativno do te mjere da ovisi o tome kako se ljudi organiziraju kako bi transformirali kapitalizam koji je ozbiljno ugrožen. Kada tvrdim da se kapitalizma približava svojim granicama, želim privući pažnju na osnovne strukturalne proturječnosti koje se ne mogu riješiti unutar kapitalizma u smislu da bilo kakva strukturalna promjena koja bi ostala u skladu s nastavkom kapitalizma ne bi mogla uspješno riješiti te probleme.

Osveta uporabne vrijednosti

*Marksistička
teorija
subjekta*

Danas je u bogatijim zemljama svjetska ekonomija sve više ovisna o visokim razinama masovne potrošnje. Mnogi su kritičari ekonomije naglasili to tvrdeći da su visoke stope rasta u devedesetima ovisile o visokim stopama potrošnje američkih potrošača te da će buduća dobrobit svjetske ekonomije također ovisiti o tome. U isto je vrijeme dobar dio te visoke američke potrošnje bio baziran na ekspanziji duga, državnim subvencijama, umjetnim visokim zaradama od dionica i obveznica, umjetnom visokom tečaju američkog dolara, i umjetnim niskim troškovima stvorenima pretraživanjem svijeta u potrazi za jeftinim i nezaštićenim prirodnim i ljudskim doprinosima proizvodnji. Umjetnost i neograničenost svega toga govori nam da je američki rast 1990-ih bio uglavnom stanje prividne sreće. Ekspanzija duga i državne subvencije su ograničeni, dok su svjetski izvori isto tako ograničeni političkim nestabilnostima i mogućnostima organiziranog otpora. Financijalizacija svjetske ekonomije koja je rezultirala značajnim izljevom svjetske štednje u Sjedinjene Američke Države, a samim time i velikim rastom financijskog tržišta u SAD-u, spekulativna je i u konačnici destabilizirajuća. Tako bi ista ekonomska sila koje je potaknula rast američkih financijskih tržišta i koja je održala jaki tečaj američkog dolara u nekom drugom vremenu mogla srušiti financijska tržišta kao i vrijednost valute.

Nadalje vrste uporabnih vrijednosti koje se proizvode sve su više destruktivne po ljudski život. Na primjer, ispuštanje kemijskih tvari u okoliš najveći je uzrok eksponencijalnog širenja raka.²¹ Iako bogatije zemlje imaju uspjeha u provođenju kontrole nad ekstremnijim oblicima kemijskog zagađenja, pomno proučavanje dugoročnog utjecaja raznih kemikalija na okoliš tek je započelo. Razmjerno je malo sredstava uloženo u taj problem, čije rješavanje bi vjerojatno značilo radikalnan zaokret u prioritetima istraživanja što bi zauzvrat vodilo mijenjanju onoga što se proizvodi i kako se proizvodi.

Kemikalije u obliku farmaceutskih proizvoda proizvode se za liječenje bolesti kao što je rak, mentalne bolesti i astma uzrokovana većinom drugim kemikalijama. Sve u svemu, samo bogati ovoga svijeta imaju pristup tim lijekovima, a kao rezultat roga zdravlje je postalo roba koja je sve više i više

²¹ Vidi McMurtry (1999).

dostupna samo bogatima. To je zbog toga što farmaceutske korporacije ne mogu zaraditi na lijekovima koji bi mogli izliječiti bolesti siromašnih kao što je tuberkuloza; dakle novac za istraživanje se ne ulaže u to.

Ostale kemikalije u obliku kvazihrane ili lijekova konzumiraju se kao bijeg od stresnih i bolnih života ili kao nadopuna za prazne živote. Potpuna priča o crack kokainu u Sjedinjenim Američkim Državama tek se treba ispričati, ali čini se da je radikalno demoralizirala siromašne, u isto vrijeme čineći ih podložnima utamničenju. Različite klase različito se nose sa stresovima koji proizlaze iz ubranog tempa života. Za dobrostojeće rješenje je često kupovina skupih ali legalnih psihotropnih lijekova, dok su lijekovi siromašnih često ilegalni i stvaraju ovisnost.

Prijevodi

S obzirom na to da je orijentiran na kratkoročni profit kapitalizam uvijek pokušava pronaći profitabilne načine za liječenje simptoma, a ne za rješavanje dugoročnih temeljnih uzroka. Radije bi otkrio nove skupe kemikalije za liječenje raka nego temeljito istražio njegove uzroke u okolišu. Radije bi prodavao nove dijetalne lijekove nego smanjio proizvodnju hrane krcate praznim kalorijama. Trend našeg doba jest proizvodnja sve više skupe robe kako bi nam olakšalo patnju koju je uzrokovala prethodna proizvodnja robe. Drugim riječima, trend našeg doba je vrijednost koja je sve manje u dodiru s uporabnom vrijednošću i količina koja je sve manje u dodiru s kvalitetom. Dok se vrijednost kreće svijetom sve mahnitijim tempom, postaje sve više razornija za život i indiferentnija spram tog uništavanja. Neoliberali kao čuvari proračuna moraju donositi “teške” odluke kako bi brzo suzbili te humanizirajuće inovacije zbog kojih se čini da je kapital bio brižniji tijekom prosperitetnih faza konzumerizma. Tako se “njegovateljska zanimanja” smanjuju upravo u trenutku kada kapitalizam povećava žrtve koje trebaju njegu.

Hiperbrzina kao iscrpljenost

Ogroman prijenos bogatstva iz javnog u privatni sektor povezan s neoliberalizmom u kombinaciji s potrebom za ubrzanjem proizvodnje i potrošnje rezultirao je masivnom komercijalizacijom javnog prostora. Količina prostora i vremena prepuštena reklamiranju povećava se dok osiromašeni javni sektor pokušava dobiti sredstva iz privatnog sektora, ili dok sportske franšize pokušavaju izvući novac od svoje zatočene publike.

Ta komercijalizacija prostora često je i homogenizacija prostora, jer veći gradovi svijeta sve više počinju ličiti jedni drugima dok se njihovi javni prostori pune istim zaštićenim imenima.

Isto kao što reklamni sektor pokušava trajno mobilizirati potrošače, vojno-industrijski kompleks trajno mobilizira potporu usađujući u populaciju duboko ukorijenjene i trajne nesigurnosti. Te se nesigurnosti zatim mobiliziraju kako bi podržavali rat protiv neodređenih i bezbrojnih neprijatelja. Rat protiv droge ili terorizma daje ogromnu diskrecijsku moć onima koji imaju autoritet da vode te ratove. Budući da je neprijatelj neodređen i bezbrojan, takvi ratovi mogu biti više-manje trajni i uvijek se mogu iskoristiti kako bi mobilizirali građane protiv imaginarnih neprijatelja kako bi stimulirali gospodarstvo ili donijeli pobjedu na izborima. Budući da čisti kapitalizam ne može izravno stvoriti svoje vlastite zajednice bazirane na osjećajima, takva mobilizacija postaje posebno važna protiv raznih “fundamentalizama”. Oni su nastali kao reakcija protiv kapitalizma, ali se moraju kontrolirati ili podvesti pod sam kapitalizam koji ih je iznjedrio.

Dok brzina smanjuje svijet i povećava mogućnosti brzog kretanja prostorom nekolicine povlaštenih kao i kapitala, granice bogatijih država-nacija postaju sve manje propusne za imigraciju, zbog čega je većina svjetskog radno sposobnog stanovništva sve više zarobljena u zemlji u kojoj je rođena. Kao rezultat toga svijet je pretvoren u hijerarhiju geta, gdje bogati žive u “sigurnim” ograđenim zajednicama i ograđenim državama-nacijama – zaštićeni od nejednakosti koja je dosegla uistinu sramotne razmjere.

Visoko razvijena tehnologija, koja bi u principu mogla smanjiti radno vrijeme, imala je suprotan učinak. Kako bi kupili sve proizvode za koje potrošači vjeruju da će ih usrećiti, moraju se još više zadužiti ili dulje raditi. Slobodno vrijeme postaje sve više intenzivirano kao vrijeme nastavka konzumacije zatupljujućeg eskapizma ili komercijalizma. Visoke razine stresa vode ka sve većoj društvenoj nelagodi koja zauzvrat stvara sve vrste društvenih disfunkcija.

Subjektivnost i otpor

Ako je kapital u osnovi indiferentan spram uporabne vrijednosti, što uključuje ljude i prirodu, tada zacijelo sve brižne dimenzije kapitalizma u konačnici nisu potekle iz kapitala već iz socijaliziranih ljudskih bića koja se često opiru tendencijama kapitala. Ali moramo razumjeti da materijalna sila kapitalizma uvijek otežava otpor. Nadalje moralni i politički subjekti su ti koji su više sposobni za djelovanje od pravnih subjekata koji su ispražnjeni i eksternalizirani; ali ipak kapitalizam nema tendenciju da razvija moralne ili političke subjekte. Iz toga slijedi, kako bi utjecali na promjenu takvi subjekti se moraju razviti unutar kapitalizma usprkos indiferentnosti kapitala. Zbog toga su klasne formacije uvijek heterogene i krhke, a spajaju se s različitim stupnjevima solidarnosti, organizacije i radikalnosti.

Prijevod

U proteklih 20 godina, kapaciteti klasa unutar najrazvijenijih industrijskih država ozbiljno su ugroženi. Nema sumnje da je ovdje kombinacija čimbenika igrala ulogu, ali među najvažnijima bili bi pad sssr-a, globalizacija kapitala i relativno osiromašenje javnog sektora. Kao rezultat toga, neoliberalna politika koja je oslabila državu blagostanja i sva njegovateljska zanimanja nije naišla na otpor. Snagom suvremenog oglašavanja kapitalu je bilo relativno lako promovirati potrošačke identitete, dok se klasni identiteti koji idu protiv struje hegemonске neoliberalne ideologije moraju roditi iz teške borbe i opasnog otpora i opozicije. Izgradnja moralno i politički informiranih subjektivnosti koje bi se suprotstavile praznim pravnim subjektima čistog kapitalizma nije laka. S obzirom na to, Gramsci, koji se zalagao za socijalističku kulturu koja bi se suprotstavila atomizirajućoj i demoralizirajućoj prirodi kapitalističke kulture, zasigurno je razmišljao u pravom smjeru. U sadašnjem okruženju, antiglobalizacijski pokret možda je početak nove opozicijske sile koja će, kako će rasti, moći prvo osporiti te na kraju i transformirati kapitalizam.

Zaključak

Glavne kategorije ovog poglavlja su vrijednost i uporabna vrijednost, jer je moja tvrdnja da je ravnodušnost vrijednosti spram uporabne vrijednosti ključna za razjašnjavanje nekih od najvažnijih dimenzija subjektivnosti u našem dobu. Budući da je poglavlje vrlo sažeto i sadržava

*Marksistička
teorija
subjekta*

mnoge tvrdnje koje ne mogu potvrditi opširnom argumentacijom, možda će se ponegdje činiti dogmatskim ili kao da kapitalu kao vrijednosti koja se samostalno širi pridajem previše uzročne učinkovitosti. Zapravo, ne smatram da su suvremene subjektivnosti samo funkcija kapitala, već u ovom poglavlju naglašavam ulogu kapitala jer je zanemarena u prošlosti. U konačnici, potrebna je puno suptilnija analiza. Moj cilj ovdje bio je predstaviti konfiguracije veza koje se međusobno podržavaju, iako će u mnogim slučajevima bez sumnje biti moguće unijeti ostale važne uzročne čimbenike.

U jednu ruku, Foucault je vjerojatno u pravu kada tvrdi da se naši identiteti većinom konstruirani od strane diskurzivnih formacija s kojima se susrećemo. U drugu ruku, Foucault zna zanemariti političko-ekonomske diskurzivne formacije koje se povezuju s kapitalizmom. A to je vjerojatno jedan od glavnih razloga zašto većina njegovih sljedbenika koji pišu o diskurzivnim formacijama zanemaruju političku ekonomiju. Nije dovoljno analizirati lokalne političko-ekonomske diskurzivne formacije kada imamo snažnu teoriju o unutarnjoj logici kapitala koja može razjasniti kapitalizam kao epohalnu globalnu silu. I to nije pitanje izvođenja pojedinačnog iz općeg, već korištenje općeg za razumijevanje pojedinačnog koje se isto tako treba razumjeti prema vlastitim terminima.

Tako će način na koji pokušavamo ponovno izgraditi moralne i političke subjektivnosti kao dio općeg otpora kapitalu imati međunarodno-kolektivne kao i lokalno-kolektivne dimenzije. Nalazimo se na povijesnoj prekretnici nakon koje će naša biologija biti sve više degradirana ili ćemo pak pronaći način da radom izađemo iz kapitalizma i krenemo prema nekom obliku demokratskog socijalizma.

Htio bih se zahvaliti Stefanosu Kourkoulakosu za njegove korisne komentare.

Literatura:

- ALBRITTON, R., *A Japanese Approach to Stages of Capitalist Development* (London: Macmillan).
- ALBRITTON, R., (1999) *Dialectics and Deconstruction in Political Economy* (London: Macmillan).
- ALBRITTON, R., (2001) 'Capitalism in the Future Perfect Tense' in Albritton, R., Itoh, M., Westra, R., ZUEGE, A. (eds), *Phases of Capitalist Development: Booms, Crises and Globalizations*.
- ALBRITTON, R., (Forthcoming) 'Superseding Lukacs' in Albritton, R. and Simoulidis, J. (eds), *New Dialectics and Political Economy*.
- ALTHUSSER, L., (1971) *Lenin and Philosophy and Other Essays* (London: New Left Books).
- BARRETT, M., (1991) *The Politics of Truth* (Stanford: Stanford University Press).
- BONEFELD, W., GUNN, R. AND PSYCHOPEDIS, K. (eds) (1992) *Open Marxism*, Vol. I (London: Pluto Press).
- BONEFELD, W., GUNN, R. AND PSYCHOPEDIS, K. (eds) (1992) *Open Marxism*, Vol. II (London: Pluto Press).
- BONEFELD, W., GUNN, R., HOLLOWAY, J. AND PSYCHOPEDIS, K. (eds) (1995) *Open Marxism*, Vol. III (London: Pluto Press).
- HARTSOCK, C.M., (1998) *The Feminist Standpoint Revisited and Other Essays* (Boulder: Westview Press).
- HEGEL, G.W.F., (1989) *Osnovne crte filozofije prava* (Sarajevo: Veselin Masleša – Svjetlost)
- LACAN, J., (1977) *Ecrits: A Selection* (New York: Norton)
- MARKS K., (1977) *Kapital*, Treći tom, (Beograd: Prosveta)
- McMURTRY, J., (1999) *The Cancer Stage of Capitalism* (London: Pluto Press).
- PASHUKANIS, E.B., (1978) *Law and Marxism* (London: Ink Links).
- POSTONE, M., (1996) *Time, Labour, and Social Domination* (Cambridge: Cambridge University Press).
- VIRILIO, P., (1977) *Speed and Politics* (New York: Semiotext).
- SEKINE, THOMAS T.: *An Outline of the Dialectic of Capital*, 2 volumes, London, New York 1997